

ĮVADAS

Kai išgirstame sąvoką *Ostpreussen*, mums ji visų pirma asocijuojasi su vokiškąja kultūra ir tuo, kokį vaidmenį šis Prūsijos kraštas vaidino joje. Rytų Prūsijos atsiradimas ir dingimas buvo susijęs su dviem smurto aktais. Terminą pradėta vartoti XVIII a. pabaigoje, po liūdnei pagarsėjusio pirmojo Abiejų Tautų Respublikos padalijimo. Rytų Prūsijos dingimo priežastimi tapo Antrasis pasaulinis karas ir šio karo laimėtojų sumanytas Vidurio Rytų Europos geopolitinis pertvarkymas. Tačiau vokiečiakalbiam pasaulyje *Ostpreussen* ilgai asocijavosi visai ne su smurtiniais vaizdiniais. Patys rytprūsiečiai, pvz., XIX a. viduryje, jautėsi gyvenantys „Vokietijos Sibire“¹. Paskui buvo įtvirtintas Rytų Prūsijos, kaip teritorijos, iš kurios prasidėjo Prūsijos valstybės augimas, vaizdiny. Panašiu metu Rytprūsiai tapo vokiškosios kultūros bastionu rytuose su svarbiausiomis tokią kultūrą reprezentavusiomis atminimo vietomis – Kantu, Koperniku, Herderiu, Dachu, Karaliaučiumi, Marienburgu. Dar Rytprūsiai vokiečiams buvo nuostabūs gamtos kampelis su ūksmingomis giriomis, Mozūrijos ežerais ir Kuršių nerija. Pagaliau po Antrojo pasaulinio karo pati sąvoka *Ostpreussen* vokiškojoje kultūroje tapo atminimo vieta, kuri visų pirma asocijuojasi su prarastąja žeme ir dviem kitomis sąvokomis – *Flucht* ir *Vertreibung*...

13

Tačiau Rytų Prūsija nėra vien tik vokiečių atminimo vieta. Lenkijos mokslų akademijos istorinių tyrimų centro Berlyne projekte „Vokiečių ir lenkų atminimo vietos“ Rytprūsiai vaizduojami kaip bendra vokiečių ir lenkų atminimo vieta. Bet vokiškąją *Ostpreussen* projekto įgyvendintojai neatsitiktinai prilygino lenkiškajam terminui *Warmia i Mazury*². Šis terminas, galima sakyti, tapo lenkiškuoju Rytprusių atitikmeniu. Integruoti į vokiškąją pasakojimą kaip du etnografiniai Rytų Prūsijos regionai, dominuojami lenkakalbių Vokietijos piliečių, lenkų nacionalinėje kultūroje XIX a. pabaigoje Varmija ir Mozūrija virto iredentinėmis žemėmis. Moderniosios lenkų nacionalinės kultūros pagrindėjai matė šiose žemėse lenkų kultūros tęstinumą ir svajėjo apie šių dviejų regionų, kad ir kokie saviti jie būtų, įtraukimą į būsimosios Lenkijos sudėtį. Vokiškosios ir lenkiškosios šių regionų praeities ir ateities vizijų skirtumus neblogai išryškina du beveik tuo pat metu pasirodę veikalai: Maxo Toeppeno „Geschichte Masurens“ (1870) ir Wojciecho Kętrzyńskio „O Mazurach“ (1872). M. Toeppen-

¹ *Nachrichten über Leben und Schriften des Herrn Geheimraths Dr. Karl Ernst von Baer*. St. Petersburg, 1866, S. 235, 364.

² ŻYTYNIEC, R. *Ostpreussen / Ermland und Masuren. Vom Bollwerk zu Borussia*. In *Deutsch-Polnische Erinnerungsorte*. Bd. I: *Geteilt / Gemeinsam*. Hg. von H. H. HAHN, R. TRABA, unter Mitarbeit von M. GÖRNY, K. KOŃCZAL. Paderborn, 2015, S. 97–121 (taip pat žr. kitus tame pačiame tome paskelbtus su Rytų Prūsija susijusius straipsnius: Peterio Oliverio Loewo „Preussen“ ir „Danzig“, Gernot Briesewitziaus „Polnischer Korridor“ ir Stefano Dyroffo „Preussische Ostmark“).

nas mėgino parodyti Mozūrijos praeitį Vokiečių ordino ir Prūsijos valstybės istorijos kontekste, o W. Kętrzyńskiui pirmiausia rūpėjo įrodyti lenkišką šio regiono šaknis ir jo sąsajas su lenkų kultūra. Lenkų pretenzijos į du gana skirtingus regionus – katalikiškąją Varmiją ir evangelikų dominuojamą Mozūriją – po Antrojo pasaulinio karo tapo realybe. Konstruktas *Warmia i Mazury* buvo supintas su kitu konstruktu *Ziemie Odzyskane*. Dvi teritorijos, didžiąja dalimi netekusios savo senųjų gyventojų, buvo įtrauktos į pokarinę Lenkiją kaip „mūsų“, „lenkiški“ regionai. Kopernikas, Kajka, Mozūrijos kraštovaizdis tapo Lenkijoje labiausiai atpažįstamomis šio regiono ikonomis. Pokariu į „liaudies Lenkiją“ Varmija ir Mozūrija buvo integruojamos kaip neatsiejamą šios valstybės dalis, nors pačiuose buvusios Rytų Prūsijos regionuose kuo toliau, tuo labiau po karo plėtojosi regioninio savitumo įsisąmoninimas. XX a. pabaigoje šis įsisąmoninimas išsivystė į įvairias tokio savitumo įtvirtinimo iniciatyvas, pradedant draugijos „Borussia“ veikla ir baigiant Varmijos-Mozūrijos vaivadijos sukūrimu Lenkijoje 1999 m. vykdant vaivadijų reformą.

14

Labai panašios dalies Rytų Prūsijos pasisavinimo tendencijos matyti ir Lietuvos atveju³. Jau XX a. pr. šios provincijos dalis, apgyvendinta lietuviakalbių Vokietijos piliečių, lietuvių nacionalinėje kultūroje buvo įvardyta *Mažąja Lietuva*. Mažoji Lietuva virto lietuviškąja iredentine žeme. Per tokias atminimo vietas kaip Mažvydas, Donelaitis, Raminas turėjo būti suvokiama jos svarba lietuvių nacionalinei kultūrai. Priėjimas prie jūros ir disponavimo Klaipėdos uostu būtinybė tapo akivaizdžiais stimulais moderniajai Lietuvos valstybei siekti bent dalies Rytprūsių prijungimo. Ši valstybė, pasinaudojusi palankia geopolitine situacija ir savo diplomatiniais gebėjimais, sugebėjo pasiekti, kad labiausiai lietuvių apgyvendinta Rytprūsių dalis į šiaurę nuo Nemuno 1923 m. būtų pripažinta Lietuvai. Tačiau lietuvių pretenzijų būta kur kas didesnių. Tiek iki Antrojo pasaulinio karo, tiek ir po jo dar ilgai lietuviai svajoto apie visos Mažosios Lietuvos prijungimą. O pats terminas *Mažoji Lietuva*, iš pradžių tapatintas su etnografiniu (Prūsijos) Lietuvos regionu, pokariu lietuviams vis labiau virto Kaliningrado srities sinonimu. Tarybinėje epochoje Lietuvai priklausiusi Rytų Prūsijos dalis, Klaipėdos kraštas, buvo integruojama į šią valstybę kaip „istorinė lietuvių žemė“, darsyk „atgauta“ 1945 m., neigiant ir niveliuojant bet kokią šio regiono specifiką. Čia matome akivaizdžią paralelę su Varmijos ir Mozūrijos integracija pokariu. Tačiau kaip ir Lenkijos atveju vėlyvaisiais tarybiniais metais Lietuvoje vis garsiau buvo prabylama apie Klaipėdos krašto savitumą, apie tai, kad ši teritorija nėra tokia pat kaip likusioji Lietuva. Šio savitumo įsisąmoninimas, ateinantis per susidūrimą su kitokia aplinka ir tebevykstantis dar ir šiandien, vis stipriau veikia Klaipėdos krašte gyvenančių žmonių protus.

³ Plačiau šiuo klausimu žr. SAFRONOVAS, V. *Nacionalinių erdvių konstravimas daugiakultūriame regione. Prūsijos Lietuvos atvejis*. Vilnius, 2015. Vertimas į anglų kalbą 2016 m. numatytas paskelbti „Academic Studies Press“ leidykloje.

Rytų Prūsija kažką reiškė ne tik vokiečių, lenkų ir lietuvių, bet ir rusų nacionalinėje kultūroje. Rusijos imperijos keliautojams Rytprūsiai kelis šimtmečius buvo „Vakarų vitrina“ – pakeliui į Europą tai buvo pirmas jų susidūrimas su tuo, kas yra Europa. Nuo XIX a. Karaliaučius vaidino vis svarbesnį vaidmenį kaip patogus Rusijos produkcijos eksporto uostas. Neatsitiktinai Rusija savo pretenzijas bent į dalį Rytų Prūsijos su Nemuno žemupiu kuo aiškiausiai artikuliavo dar per Pirmąjį pasaulinį karą. Per Antrąjį pasaulinį karą pateikiama Rusijoje „fašistinio žvėries lizdo“ vaidmeniu, pokariu Rytų Prūsija rusams visgi turėjo tapti namais. Namais, kuriuose labai ilgai buvo įsitvirtinama nutraukiant beveik visus saitus su praeitimi, siekiant įtvirtinti „teisėto atpildo už kare pralietą rusų kraują“ arba „vakarietiškosios Tarybų Sąjungos srities“, jos vakarinio forposto vaizdinį. Šie vaizdiniai prigijo, bet kuo toliau, tuo labiau ir Kaliningrado srities naujieji gyventojai chruščiovinėje ir brežnevinėje epochose įsisažmonino šios erdvės savitumą. Kiek šis įsisažmoninimas tapo pagrindu susiformuoti atskirai „kaliningradietiškai tapatybei“, apie kurią taip aktyviai diskutuota prieš gerą dešimtmetį, yra atskiras klausimas. Akivaizdu viena – buvimas Rytų Prūsijoje Kaliningrado srityje tebėra jaučiamas, Rytų Prūsija šios srities gyventojams tebėra išlikusi.

Šioje reikšmių paletėje neturime užmiršti dar vieno, žydiškojo, dėmens. Iki Antrojo pasaulinio karo žydų bendruomenės buvo susitelkusios daugelyje Rytų Prūsijos provincijos miestų ir miestelių. Ypač didelis jų vaidmuo buvo juntamas pasienyje. Kasdienybėje žydai atliko tarpininkų tarp skirtingų kultūrų vaidmenį. Ką reiškė Rytų Prūsija patiems žydams, – klausimas, kurį šiandien tegalime iškelti ateities tyrinėjimams. Tačiau neseniai prasidėjęs pagrindinės žydų sinagogos, kurią naciai sudegino 1938 m., atstatymas Kaliningrade liudija, kad tokios reikšmės neabejotinai egzistuoja.

Visa tai rodo viena – kaip kadaise nuo regiono praeities buvo nusigręžta, taip jau kelis dešimtmečius vyksta šios praeities susigrąžinimas. Šis susigrąžinimas turi atkurti moksliniame diskurse deramą vietą ir Rytų Prūsijai. Turime nustoti bodėtis domėjimosi ja vien todėl, kad galime būti apkaltinti „revizionizmo“ skatinimu. Kita vertus, Rytų Prūsija mums turi būti įdomi ne vien tuo, kas joje „sava“ ir tik „sava“. Visų pirma ši erdvė įdomi dėl to, kad Rytprūsiai visuomet buvo kultūrų susitikimų ir sandūros arena; erdvė, kuri reiškė ir tebėra išlikusi ne tik provincijoje gyvenusiems vokiečiams, Prūsijos lietuviams, mozūrams, varmiams, žydams, bet ir aplinkinėms nacionalinėms valstybėms – Lietuvai, Lenkijai, Rusijai. Tokia kultūrų susitikimų ir sandūros erdvė iš mokslininkų reikalauja nuostabos, atidos, analizės, transnacionalinės perspektyvos paieškų.

Būtent tokias kultūrų susitikimų ir sandūros erdves vadiname „kontaktų zonomis“, tuo siekdami pateikti naują prieigą prie Rytų Prūsijos istorijos. Ta prieiga akcentuojame ne tik skirtingų visuomenės dalių sąveikos vaidmenį regiono formavimo procese, bet ir šio regiono sąryšius su išoriniu pasauliu. Tokių kontaktų tyrinėjimas ne vien praturtina mūsų pažinimą apie Rytų Prūsijos kasdienį gyvenimą, bet duoda kur kas daugiau.

Tai galima iliustruoti vienu pavyzdžiu apie tai, su kokiomis problemomis regione buvo susidurta po Pirmojo pasaulinio karo. 1921 m. suinteresuotas Karaliaučiaus Prekybos rūmų atstovas skundėsi Vokietijos užsienio reikalų ministerijai, kad pirklių mobilumą smarkiai apribojo saugumo stoka, atsiradusi dėl neaiškios Klaipėdos krašto ir Mozūrijos dalies teritorinės priklausomybės ateities. Atstovo tvirtinimu, prekybiniai ryšiai tiek Rytprūsių viduje, tiek su išore buvo pagrįsti asmeniniais santykiais, o ši situacija Rytų Prūsijos ekonomikai reiškė visišką sąstingį, taip grasindama pačios provincijos egzistavimui⁴. Šis pavyzdys rodo lemiamą kontaktų zonų reikšmę Rytų Prūsijos istorijai, bet taip pat Europos ar net pasaulio įvykių akivaizdoje dažnai joms kylantį pavojų ir jų daugiopas bei vis spartesnes transformacijas. Teminiame straipsnių rinkinyje kaip tik ir siekiama atskleisti tokių kontaktų zonų pobūdį, dinamiką, individus ir grupes, formavusius šias zonas bei jų priklausomumą nuo platesnių istorinių reiškinių.

16

Nebus perdėta pasakyti, kad Rytų Prūsija didžiąją savo istorijos dalį formavosi kontaktuodama su „kitais“. Christopheris Clarkas akcentavo, kad netgi absoliutizmo ir valdymo centralizacijos epochoje Prūsijos valstybės politika toliau žiūrėjo į Rytų Prūsijos gyvenvietes kaip į „kolonijas“ su jų savita kultūra⁵. Andreasas Kossertas mano, kad „kitų“ kaip sau lygių akceptavimas baigėsi tik sulig liūdnei pagarsėjusia germanizacijos politika, prasidėjusia XIX a. pabaigoje⁶. Pokyčiai, sukelti Pirmojo pasaulinio karo, bet, suprantama, labiausiai Antrojo pasaulinio karo, visiškai pakeitė egzistavusias kontaktų zonas.

Kaip mes apibrėžiame kontaktų zonas? Marie Louise Pratt pasiūlytas jų konceptualizavimo būdas atrodo esąs ilgalaikis, produktyvus ir pritaikomas daugeliui humanitarinių ir socialinių mokslų. Pasak M. L. Pratt, kontaktų zonos yra „socialinės erdvės, kuriose iš esmės skirtingos kultūros susitinka, susiduria ir grumiasi viena su kita, dažnai itin asimetriniuose dominavimo ir pavaldumo santykiuose“⁷. Jos manymu, šis terminas perkelia dėmesio centrą nuo imperinių centrų, leisdamas peržengti stereotipinę skirtį tarp valdžios bei kolonizuotųjų, ir koncentruojasi į sąveiką, į improvizacinį aspektą, susikertančias trajektorijas ir tarpusavio priklausomybę. Kartu, akcentuodama koegzistenciją, M. L. Pratt kontaktų zonų koncepcija šiose sąveikos erdvėse pripažįsta galios hierarchijų vaidmenį.

M. L. Pratt prieiga buvo pritaikyta ir išplėtota daugelyje labai skirtingų tyrimų. Norėtumėme išskirti du, kurie atrodo tinkamiausi naujiems metodologiniams rėmams, rašant Rytų Prūsijos, kaip daugialypių kultūrų, istoriją. Ewa Stańczyk, tyrinėdama Jerzy'io Harasymowicziaus poeziją, kontaktų zonose aiškiau atskyrė erdvinį ir materialųjį

⁴ Bzgl. der Einreisebeschränkungen für Händler nach Ostpreußen, 4 April 1921. *Bundesarchiv (Lichterfelde)*, R 901/25959, nenumeruota.

⁵ CLARK, Ch. *Iron Kingdom. The Rise and Downfall of Prussia, 1600–1947*. London, 2006, p. 429.

⁶ KOSSERT, A. *Ostpreußen. Geschichte und Mythos*. München, 2005, S. 177.

⁷ PRATT, M. L. *Imperial Eyes. Travel Writing and Transculturation*. 2nd ed. London, 2007 [1992], p. 7.

lygmenis, atkreipdama dėmesį į objektų, medžiagų ir vietovių sambūvį bei sąveiką, susijusią su skirtingomis kultūrinėmis tradicijomis ir todėl atpažįstamą kaip kitioniškumo reprezentacija⁸. Pabrėždami žmogiškąją sąveiką su tokiais objektais ir kontaktų zonų atitikmenį erdviniam palimpsestams, kurie yra rašomi ir perrašomi kultūrinės, nacionalinės ir etninės tapatybės simboliais, jos pasiūlyti metodologiniai rėmai gali praturtinti per pastarąjį dešimtmetį Vidurio Rytų ir Rytų Europos istoriografijoje keliamus tiriamuosius klausimus, nagrinėjančius santykį su erdvėmis ir vietovėmis⁹.

Alexandra Binnenkade savo tyrime apie žydų ir krikščionių santykius nedidelėje Šveicarijos bendruomenėje dėmesio centrą nukreipė kiek kita linkme. *Kontaktų zonų* sąvoką ji pritaikė metodologiniams rėmams, kurie yra ypač efektyvūs analizuojant kasdienes žmonių sandūras, sukurti. Taip pat, akcentuodama galios aspektą, ji vis dėlto pabrėžia kontaktų zonoje „sambūvių, sąveikų, besidengiančių prielaidų ir praktikų“ forma egzistuojantį „vieningumą“¹⁰. Todėl šios zonos tampa erdvėmis, kuriose vyksta nuolatinės „derybos“ dėl saviidentifikacijos ir kategorizacijos būdų. Toks pabrėžtinas tarpusavio sąveikos akcentavimas nėra daugiaetnio bendravimo sąryšių „pagražinimas“. A. Binnenkade teigia, jog kontaktų zonos niekuomet nėra arba tai kios, arba užkrėstos konfliktų, bet paprastai ir tas, ir anas vienu metu.

Ką visa tai duoda tai žiūros perspektyvai, per kurią šiuo straipsnių rinkiniu raginama pažvelgti į Rytų Prūsiją? Trumpai aptartas kompleksinis kontaktų zonų pobūdis, į kurį įeina žmonių tarpusavio sąveikos, jų sandūros su materialia kultūra, vietoje, o kartu ir su pačia istorija, leidžia formuoti savitą perspektyvą vertinant, kaip tiek pavieniai individai, tiek ir grupės suvokia save pačius ir kitus, kaip jie reikalauja savo erdvių ir kaip reaguoja į istorinius pokyčius bei lūžius. Visa tai gali būti tiriama analizuojant kontaktus su kitomis kultūromis, pasireiškiančius istorinėje ar etnografinėje literatūroje, nagrinėjant skirtingų etninių ir socialinių grupių, turinčių besiskiriančias (bet kartais stebėtinai panašias) pažiūras, kontaktus, vertinant naujakurių kontaktus su senuoju ir dažnai rikliu landšaftu ar miestovaizdžiu. Maža to, pačių kontaktų zonų sandara taip pat yra tyrimo objektas: kaip joje reiškiasi galios hierarchijos? Kaip galima pakeisti tokių zonų ribas? Ar įmanoma suformuoti neutralias „trečiąsias zonas“, kurių galių hierarchijos raiška nelieštų taip stipriai.

Konkrečiuose rinktinėn sugulusiuose straipsniuose nagrinėjami trys pagrindiniai klausimai, leidžiantys susidaryti kompleksiškesnę kontaktų ir jų svarbos Rytų Prūsijoje vaizdą.

⁸ STAŃCZYK, E. *Contact Zone Identities in the Poetry of Jerzy Harasymowicz. A Postcolonial Analysis*. Bern, 2012, p. 22.

⁹ P vz., MUSEKAMP, J. *Zwischen Stettin und Szczecin. Metamorphosen einer Stadt von 1945 bis 2005*. Wiesbaden, 2010; ACKERMANN, F. *Palimpsest Grodno. Nationalisierung, Nivellierung und Sowjetisierung einer mitteleuropäischen Stadt 1919–1991*. Wiesbaden, 2011; specialiai apie Rytų Prūsiją: SAFRONOVAS, V. *Kampf um Identität: Die ideologische Auseinandersetzung in Memel / Klaipėda im 20. Jahrhundert*. Wiesbaden, 2015.

¹⁰ BINNENKADE, A. *KontaktZonen. Jüdisch-Christlicher Alltag in Lengenau*. Köln, 2009, S. 24.

1. Kiek istorinė Rytų Prūsijos erdvė funkcionavo kaip skirtybėmis grįstas regionas ir kaip kultūrinių kontaktų erdvė? Šis klausimas implikuoja kritinį požiūrį į sunkiai suvokiamas tapatybes ir į įtraukimo bei pašalinimo strategijas, kurios visos leidžia kelti klausimus apie istorinius lūžius ir identifikuoti tęstinumą. Daugiaetniškumą čia suprantame ne vien kaip skirtingų grupių koegzistenciją, bet ir kaip jų atspindį vietovėse ir materialiojoje kultūroje. Nagrinėdami šį klausimą, koncentruojamės į įvairiausių individus ir grupes, tarp jų istorikus, kunigus, etninių grupių atstovus, rašytojus ir verslininkus. Jie bendravo, santykiavo, veikė ir formavo tinklus kontaktų zonų ribose ir už jų, galiausiai apibrėždami ir keisdami pačias zonas. Nijolė Strakauskaitė, pasitelkusi (Prūsijos) Lietuvos etnografinio palikimo saugojimo pavyzdį, parodo, kad Rytų Prūsija XIX a. pabaigoje buvo suvokiama kaip unikali kultūrinė erdvė, sudaryta iš skirtingų etninių regionų. Andreasas Kossertas savo plačiame straipsnyje įvardija daugybę grupių ir institucijų, kurios formavo tinklus, pretendavo į erdves, apibrėžė kontaktų zonas ir didesnius regionus – socialines grupes, etnines grupes, draugijas, politines partijas. A. Kossertas pabrėžia, kad tokie tinklai dažnai pergyvendavo istorinius lūžius, bet taip pat įspėja dėl regiono romantizavimo, akcentuodamas destruktivias nacionalizmo galias. Stefanus Thierfelderis straipsnyje apie 1920 m. plebiscitą rodo tarp lenkų ir vokiečių kilusio antagonizmo poveikį Mozūrijos žmonėms, kurie turėjo pasirinkti konkrečią pusę, netiesiogiai atsakydamas į klausimą, kaip ši kontaktų zona išgintųjų sąjungų (*Vertriebenenverbände*) vėliau buvo iškelta į tarptautinį lygį.

2. Kiek smarkiai kontaktų zonos paskatino Rytų Prūsijos, kaip lango tarp Vakarų bei Rytų ir atvirkščiai, vaidmenį ir ką tai reiškė jos gyventojams? Norint atsakyti į šį klausimą, būtina dekonstruoti nacionalinius pasakojimus ir atidžiau pažvelgti į tai, kaip Rytų Prūsijos pasienio padėtis formavo tarpkultūrinę komunikaciją ir socialines bei ekonomines praktikas. Šiaip ar taip kontaktų zonos buvo transnacionalinės: jos nesibaigė sulig sienomis, bet veikiau skatino kontaktus abipus sienos. Toks požiūris leidžia atskleisti ne tik Rytų Prūsijos centro ir jos paribio regionų, bet ir Rytų Prūsijos bei jos kaimyninių valstybių sąveiką. Straipsnyje apie Lenkijos valstybės po Antrojo pasaulinio karo vykdytą degermanizacijos ir polonizacijos politiką Andrzejus Saksonas parodo, kaip platesnės nacionalinės (lenkų, vokiečių, lietuvių ir rusų) idėjos buvo projektuojamos į šią palyginti nedidelę teritoriją. Andrzejus Kopiczko, nagrinėdamas padėtį tarpukariu, atskleidžia, kaip vietinis kunigas iš Klaipėdos, Albertas Danne-lautzkis, siekė išbalansuoti tarp bendradarbiavimo su Lietuvos kunigais ir tiesioginių santykių su Varmijos vyskupija.

3. Kaip keitėsi kontaktų zonos Rytų Prūsijoje? Čia mus ypač domina vis nauji erdvių priskyrimai ir tų erdvių „vartojimo“ tęstinumas, taip pat kultūriniai modeliai, išgyvenę istorinius lūžius. Nors Rytų Prūsijos regionas negali būti suvokiamas nekreipiant dėmesio į atmintį, rinkinyje spausdinami tekstai labiau nei postfaktines konstrukcijas akcentuoja žmogiškąjį veiksnį. Čia priskirtinas ir Rytų Prūsijos traktavimas kaip nuolat

perrašomo, bet kartu ankstesnių įrašų suformuoto matomų pėdsakų palimpsesto. Kontaktų zonos nuolat prisitaikydavo prie nacionalizavimo, sienų perkėlimo, aneksijų veikmių, kartu sukeldamos mentalinio žemėlapiavimo procesus, istoriniais argumentais pagrįstus tiek pat, kiek materialiąja kultūra. Žvelgdamas į XVIII šimtmečio Rytų Prūsiją, Axelis E. Walteris „senosios Prūsijos“ (*Altpreußen*) atvejį traktuoja kaip tokio žemėlapiavimo produktą, o ne geografinį elementą. Straipsnyje apie simbolinį erdvės pasisavinimą Jörgas Hackmannas išryškina erdvinių konstrukčių vaidmenį ir vis didėjantį nacionalinių teritorijų, į kurias buvo pretenduojama, tarpusavio dengimąsi, kartu pabrėždamas regioninių diskursų vaidmenį tapatumui. Galiausiai Ilja Dementjevas keturių dešimtmečių perspektyvoje išryškina istorinį pokytį Kaliningrado srityje, kuris prasidėjo visišku kultūrinės ir materialios erdvės keitimu, o vėliau transformavosi į laipsnišką reabilitavimą.

Skaitytojų dėmesiui pateikiamas straipsnių rinkinys, suprantama, neatskleidžia visų įmanomų kontaktų zonų istoriniame Rytų Prūsijos regione aspektų. Veikiau juo siekta parodyti besikeičiančios prieigos galimybes. Čia raginame pradėti svarstyti apie Rytų Prūsiją ne kaip apie išskirtinai kažkieno vieno erdvę, bet kaip apie daugialypių kontaktų zonų derinį. Tokius kontaktus suvokiame plačiausia prasme – kaip tarpvalstybinius, tarpkultūrinius ir tarpasmeninius, tuos, kurie pasireiškė šiame regione iki 1945 m., ir tuos, kurie formavosi ir tebesiformuoja jame jau po Antrojo pasaulinio karo.